

ЗЛЕТИ, ПАДІННЯ Й РОЗВІЙ УКРАЇНОЗНАВСТВА: ІСТОРИЧНІ УРОКИ

Оксана ГОМОТЮК

Copyright © 2009

Сучасний етап розбудови Української держави, утвердження її соборності, національної ідентичності українців орієнтує дослідників на те, як стверджує Президент України В. Ющенко, щоб "...подивитися на нашу історію поглядом національної гідності, а отже, відкинути нав'язані ззовні міфи і стереотипи", успадковані від тоталітарного минулого. Суспільні виклики об'єктивно зумовлюють потребу наукового осмислення повноцінної картини буття українського народу в цілісності, що спроможне забезпечити *українознавство як інтегративна система знань про Україну та українство*. У ньому адекватно акумулюється синтез надбань, нагромаджених за багатовікову історію інтелектуальної та духовної творчості українства у процесі розвитку його матеріального і культурного потенціалу.

Українознавство як компонент науки й освіти, базуючись на національних традиціях і спадщині минулого, органічно привласнюючи цінності європейської та світової цивілізацій, відіграє дедалі більшу роль у динамічних процесах трансформації українського суспільства. Історія формування і становлення українознавства як науки, його розвиток за складних умов Російської та Австро-Угорської імперій, у добу радянського тоталітаризму, осмислення внеску в цей процес інтелектуальних сил материкової України та діаспори – це важлива й актуальна дослідницька проблема, що й донині не вирішена на належному рівні.

В історії становлення та інституціалізації українознавства важливе місце посідає період 90-х років XIX – першої третини XX століття, коли закладалися його основи як науки та навчальної дисципліни, нагромаджувався унікальний досвід українознавчих досліджень, який вочевидь не втратив свого значення і на сучасному етапі. Тому **об'єктом** цього дослідження стала діяльність наукових осередків і про-

відних учених зазначеного періоду національної історії, наукові та науково-популярні праці з українознавства, що відображають визрівання й утвердження його теоретико-методологічних засад. Водночас **предметом** пошукування є процес визрівання, становлення і тенденції розвитку наукових основ українознавства як цілісної системи знань про Україну та українців.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 90-ті роки XIX – першу третину XX століття, тобто період, коли на тлі національно-культурного відродження українства, піднесення суспільно-політичних рухів активізувався процес наукового осмислення української минушини, започатковувалися нові підходи до наукових досліджень, збагачувалася їхня джерельна база, опрацьовувалися нові методики українознавчих досліджень у контексті наукового синтезу.

Географічні межі – це етнічна територія України з урахуванням тогочасної державної належності та адміністративно-територіального поділу, а також місця локалізації українознавчих осередків у діаспорі.

Метою дослідження є з'ясування процесу становлення і розвитку наукових засад українознавства у 90-х роках XIX – першій третині XX століття, в аналізі з цього погляду діяльності наукових осередків і провідних українознавців, синтезі їхніх інтелектуальних надбань з усіх компонентів знань про Україну та українство.

Реалізація цієї мети зумовила вирішення таких **з а в д а н ь**:

– проаналізувати сучасний стан наукового розроблення теми і шляхом ретроспективи обґрунтувати періодизацію історіографії проблеми, сформувані джерельний комплекс дослідження;

– здійснити системний аналіз процесу визрівання, становлення і розвитку наукових

засад українознавства, з'ясувати їхню суть та методологічне значення;

- дослідити еволюцію наукових засад українознавства через формат праць провідних науковців, визначити домінуючі українознавчі конструкції на кожному етапі його розвитку;

- розкрити значення концептуальних підходів до визначення завдань і функцій українознавства таких його основоположників і теоретиків, як М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.;

- проаналізувати процес структурно-організаційного розвитку українознавства, становлення його освітніх і дослідницьких інституцій, акцентуючи увагу на виокремленні українознавчого сегмента у структурі науки загалом і його трансформації в інтегровану систему знань про Україну та українців, на ролі вчених Харківського, Київського, Одеського, Львівського і Чернівецького університетів, їхніх українознавчих осередків;

- дослідити на основі компаративного аналізу внесок наукових товариств у розбудову українознавства та еволюцію принципів і методів його наукового пізнання;

- відтворити масштабність та інтенсивність українознавчих студій в умовах українського державотворення 1917–1920 років, проаналізувати якісні зміни у формах і змісті наукових досліджень Української академії наук, інших осередків наукової думки;

- з'ясувати мотиви і способи ідеологізації українознавства за умов утвердження тоталітарного режиму, розкрити суперечливий характер політики “українізації” та її вплив на розвиток українознавчих досліджень, причини їхнього згорання;

- проаналізувати розвиток і цілісність надбань наукового українознавства як на етнічній території українців, так і в діаспорі;

- сформулювати на основі узагальнення досвіду минулого пропозиції щодо подальшого розгортання українознавчих досліджень, запровадження українознавства у систему сучасної освіти, підвищення його ролі в консолідації українського суспільства.

Методологічні засади студії ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості, а також на основах постмодерного дискурсу та історичного антропологізму. Вони дали змогу оцінити події, процеси, котрі були визначальними у період визрівання, становлення й розвитку наукових основ українознавства з погляду сучасників, ураховуючи суспільно-

політичні, національно-культурні, загальнонаукові тенденції. У дослідженні проблеми найважливіше місце посідає *системний підхід*, що спонукає зрозуміти головні віхи розвитку українознавства з позицій єдності всіх компонентів цілого, комплексного осмислення знань різних центрів, їх територіально-географічного взаємозв'язку. З-поміж багатьох методів *українознавчого пізнання* застосовано такі: аналізу і синтезу, історико-хронологічний, логічний, системно-структурний, порівняльний, текстуальний, інституційний, біографічний та ін. Їхнє використання зумовило синтез загального і конкретного, що дало змогу відобразити якісні й кількісні зміни у змісті та формі наукових досліджень, виокремити провідні тенденції у розвитку українознавства.

Варто окреслити вплив змін на українознавство, започаткованих на межі ХХ–ХХІ століть у методології науки, зокрема, тенденцій переходу від філософських систем постпозитивізму до неопозитивізму, від кантіанства до неокантіанства, від модерну до постмодерну. При цьому надаємо перевагу методології історичного антропологізму, сучасного філософського постмодерну з його теорією локальних цивілізацій, що уможлиблює поглиблене вивчення історії українознавства у взаємозв'язку з українським і світовим національно-визвольними процесами, усвідомлюючи роль національного і духовного чинників, насамперед освіти і культури, у формуванні суспільної свідомості, протистоянні “культурному імперіалізму” на тлі глобалізації. До того ж аналіз сучасного етапу формування методологічних складників українознавства дав змогу визначити провідну роль у цьому напрямку вчених Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки, а також інших академічних установ.

В історіографії питання становлення і розвитку наукових засад українознавства в означений період виокремлюється сім етапів. Хронологічні межі першого з них пов'язані з рубежем ХІХ–ХХ століть, коли, поряд з розгортанням досліджень про Україну й українців, було започатковано історіографію українознавства. Засновником наукового українознавства, яке у другій половині ХІХ століття трансформувалося у систему знань, М. Грушевський вважав М. Максимовича. У наукових розвідках Д. Багалія, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Сумцова, І. Франка та інших учених [1–6] подано огляд перших українознавчих досліджень, оцінено діяльність Київської археографічної комі-

сії, НТШ, інших наукових інституцій, їхній внесок у вивчення української історії та культури. Цим питанням присвячені також студії В. Гнатюка, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Єфремова, М. Залізняка, І. Каманіна, М. Лозинського, С. Томашівського та ін.

Початок другого етапу припадає на період Української революції і національного державотворення 1917–1920 років. Саме на цій стадії розвитку українознавства відбулася його легітимація в університетах Києва, Кам'янець-Подільського, Харкова, Одеси та в установах Української академії наук. Історіографію українознавства відстежено на основі розвідки О. Грушевського “Стежки і шляхи української науки” (1918), покажчика С. Єфремова для самоосвіти “Українознавство” (1920), брошури В. Біднова “Що читати з історії України” (1920) та ін.

Третій етап історіографії проблеми збігається з міжвоєнним періодом української історії, коли українознавчі дослідження локалізувалися в радянській Україні, на території Західної України та в країнах української еміграції. З-поміж історіографічних студій цього періоду слід виокремити розвідки О. Гермайзе, Ф. Савченка, П. Житецького, В. Заїкіна, а також галузеві дискурси О. Ветухова, В. Шашкевича, А. Кримського, В. Герасимчука, А. Лободи, М. Василенка, О. Грушевського, М. Кордуби, І. Крип'якевича, Л. Окіншевича, В. Щербини, Д. Щербаківського та ін. [7–10].

Внесок українознавців у розбудову різних галузей національної науки представляли видання ВУАН, НТШ, часописи “Україна”, “За сто літ” та ін. Проте у другій половині 1930-х років у радянській Україні термін “українознавство” вилучено з наукового обігу, а запроваджено “народознавство”, “краєзнавство” та “суспільствознавство”, що базувалися на єдиній методології дослідження – марксистсько-ленінізмі.

Значне місце посідали у той час історіографічні студії українознавців Західної України та діаспори. Зокрема, у 1920-х роках Український соціологічний інститут оприлюднив працю В. Старосольського “Теорія нації” (1922), у якій, на основі компаративного аналізу, було виокремлено концепції провідних теоретиків-націологів та українознавців; у структурі Таємного університету у Львові І. Крип'якевич презентував курс “Українська історіографія XVI–XVIII ст.” (1923); у цей період В. Гнатюк подав узагальнену історію НТШ за 1873–1923 роки. Окрім цього, історіографічний аналіз праць з історичного, мовознавчого, літературо-

знавчого, археографічного та інших компонентів українознавства презентують студії О. Андрієвського, Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, М. Кордуби, З. Кузелі, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ф. Щербини, В. Щербаківського, Д. Чижевського та ін.

Концептуальне значення для дослідження історії наукового українознавства має розвідка Д. Дорошенка “Розвиток науки українознавства у XIX – початку XX століття та її досягнення”, в якій українознавство розглянуто як окрему наукову дисципліну, а також його праця “Огляд української історіографії” (1923) [11], яка була першим ґрунтовним підсумком розвитку історичної складової українознавства. Значним здобутком українознавства стала “Українська загальна енциклопедія” (1930–1935, гол. ред. І. Раковський), що дала змогу систематизувати всі галузі знань про Україну.

Четвертий етап історіографії проблеми охоплює період Другої світової війни і повоєнного лихоліття. Після входження у склад УРСР Галичини, Західної Волині та Буковини діяльність місцевих осередків українознавства, зокрема НТШ, було згорнуто, а інших – радянізовано. Його поодинокі анклавні залишалися в діаспорі, до яких долучилася частина емігрантів нової хвилі. У контексті цих подій проаналізовано дослідження Д. Дорошенка, Б. Крупницького, В. Яніва, І. Раковського, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, В. Дорошенка, С. Наріжного та ін. Найвизначнішими науковими проектами українознавства цього етапу стали “Енциклопедія українознавства” З. Кузелі й В. Кубійовича (1949–1952) та “Українська мала енциклопедія” Є. Онацького (1957–1967).

Варто наголосити на руйнівному впливі у другій половині 1940-х – початку 1950-х років партійних рішень з ідеологічних, наукових і творчих питань, а також критики творчості О. Довженка, М. Рильського, В. Сосюри та інших мислителів на предмет розуміння ними розвитку знань в УРСР. Українську історію міфологізовано у партійних “Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954)”.

П'ятий етап дослідження наукових засад українознавства зумовлений “хрущовською відлигою” та рухом шістдесятників. Поява посібника М. Марченка “Українська історіографія” (1959) була моральною підтримкою для опозиційного руху, спрямованого на захист українознавства. Тогочасна офіційна істо-

ріографія зосереджувалася на глорифікації праць радянських істориків-марксистів і критичі так званих буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів. Лише деякі альтернативні підходи, порівняно з “компартійними” схемами, простежуємо у дискурсах з історії України М. Брайчевського, Я. Дашкевича, І. Крип’якевича, В. Голобуцького, О. Компан, О. Апанович, Ф. Шевченка та ін. Більш об’єктивно здобутки міжвоєнного та повоєнного українознавства оцінили вчені діаспори. Викликом радянській історіографії були англomовна монографія О. Оглоблина [12], а також серія статей, опублікованих в “Українському історичу” та “Сучасності”. В середині 1960-х років, завдяки подвижництву Л. Винаря, створено *Українське історичне товариство* і виокремлено як підсистему українознавства грушевськознавство [13], що еволюціонувало від наукового сегмента українознавства до окремої науки.

Шостий етап історіографії проблеми – це період “холодної війни”, брежнєвського “застою” і нової хвилі зросійщення України. У напрямку захисту українознавства слід звернути увагу на вплив опозиційного руху шістдесятників, дисидентів і правозахисників, а також творів самвидаву, виступів і наукових публікацій М. Брайчевського, І. Дзюби, О. Апанович, Я. Дзири, К. Гуслистого та ін.; слушно також виокремити подвижницьку діяльність українознавців у діаспорі, зокрема УВАН, УВУ, українознавчої кафедри Гарвардського університету. Знаковими для концептуального руху вперед стали опрацьована О. Оглоблиним наукова схема історії України від початку ХІХ століття до 1917 року, історіографічні й історіософські студії Л. Винаря, І. Витановича, І. Лисяка-Рудницького, О. Домбровського, Т. Мацьківа, О. Прицака, О. Субтельного та ін. Як важливі здобутки українознавців варто розглянути англomовну “Енциклопедію України”, перші два томи якої побачили світ завдяки співпраці колективу авторів на чолі з В. Кубійовичем (1988), наступні ж видання було продовжено за редакцією Д. Струка.

Сьомий етап історіографії становлення наукових засад українознавства започаткувало відновлення незалежності України. Науковці, звільнившись від ідеологічних нашарувань тоталітаризму, презентували принципово нові підходи до розуміння суті українознавства, його історії, ролі та функцій. Рубіжне значення мало створення Інституту українознавства в Київському університеті ім. Т. Шевченка, реорганізованого згодом у Науково-дос-

лідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України (директор П. Кононенко), трансформація академічного Інституту суспільних наук у Львові в Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (директор Я. Ісаєвич), утворення українознавчих кафедр у ВНЗ України. В НДІ українознавства МОН України, продовжуючи традиції українознавчої науки, діяльність зосереджено на виробленні нових пріоритетів та орієнтирів, координації досліджень, підготовці вчених-українознавців. За керівництва П. Кононенка опрацьовано сучасну *концепцію українознавства* як науки самопізнання українського народу, як цілісної системи знань про Україну та українство у часі та просторі, як підґрунтя національно-державної системи освіти і виховання. Збагаченню знань з історії українознавства, його теоретико-методологічних засад і методичного інструментарію сприяють праці В. Борисенко, Я. Калакури, П. Кононенка, Л. Токаря, В. Шевченка та ін. [див. 14–17]. Слід наголосити на вагомому внеску П. Кононенка у створення сучасної концепції українознавства, зокрема, щодо обґрунтування періодизації його історії, трактування структури і функцій.

Дотичні до теми нашого дослідження студії інших науковців, зокрема, В. Барана, Т. Бевз, І. Верби, Л. Винаря, В. Даниленка, Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, Я. Грицака, З. Зайцевої, Л. Зашкільняка, А. Коцура, К. Кондратюка, Р. Пирога, Ю. Пінчука, Т. Попової, В. Сергійчука, В. Солдатенка, С. Стельмаха, О. Удада, В. Ульяновського, Ю. Шаповала, О. Юркової та ін. Серед новітніх розвідок з історії українознавства найближчою є підготовлена в Центрі українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидатська дисертація й опублікована на її базі монографія О. Нагірняка, в якій досліджено розвиток українознавства на Наддніпрянщині в період 1870–1917 років [18].

Проаналізувавши стан вивчення проблеми на сучасному етапі, можна зробити висновок, що наявні наукові праці не дають змоги вичерпно відповісти на питання, які стосуються опрацювання наукових засад українознавства, забезпечення його статусу як інтегрованої системи знань про Україну та українців. Більшість авторів зосереджує увагу на творчому шляху українознавців, їхній участі у суспільно-політичній діяльності, не виокремлюючи конкретного внеску в дослідження наріжних теоретико-методологічних проблем. Відсутні розвідки про діяльність і роль науко-

вих осередків у процесі становлення українознавства як комплексної науки. Певною мірою заповнюють ці прогалини у контексті вивчення нових джерел і сучасного розуміння українознавства як цілісної скарбниці знань про Україну та українців здійснені нами дослідження [19–30].

Водночас варто провести класифікацію джерельного комплексу для студіювання вище поставлених завдань. Так, до першої групи джерел належать опубліковані, а також архівні документальні матеріали, які зберігаються у фондах центральних і місцевих державних архівів, Інституту рукописів НБУ ім. В. Вернадського, відділів рукописів інших бібліотек. Серед документів ЦДІАУ в м. Києві у нашій пошуковій роботі використані матеріали Харківського історико-філологічного товариства (ф. 2017), Канцелярії київського, волинського, подільського генерал-губернатора (ф. 442); ЦДІАУ в м. Львові – матеріали Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ф. 309), Товариства “Просвіта” (ф. 348), редакції журналу “Літературно-науковий вістник”; з фондів ЦДАВОУ – матеріали Народного комісаріату освіти УСРР (ф. 166), Української академії наук (ф. 66), Ради народних міністрів УНР (ф. 1063), Української Центральної Ради (ф. 1115), Міністерства освіти Української держави (ф. 2201), Генерального секретарства освіти Української Центральної Ради (ф. 2581), Головної еміграційної ради у Парижі (ф. 3534), Харківського товариства “Просвіта” (ф. 3059), Українського історико-філологічного товариства у Празі (ф. 4372), Українського вільного університету (ф. 3859), Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі (ф. 3972); серед документів ЦДАГОУ – фонд Центрального Комітету Комуністичної партії України (ф. 1). Великий пласт джерельної інформації почерпнуто з фондів ІР НБУ ім. В. Вернадського, зокрема, Академії наук України (ф. X), Одеського товариства історії і старожитностей (ф. 5) та ін. Цінну інформацію отримано на основі іншої групи джерел, наданих особовими архівними фондами Д. Багалія, М. Василенка, К. Воблого, М. Возняка, В. Гнатюка, М. Грушевського, О. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Зерова, А. Кримського, І. Крип’якевича, Ф. Колесси, А. Лободи, М. Мочульського, Є.-Ю. Пеленського, В. Старосольського, К. Студинського, С. Томашівського та інших діячів, а також їхніми автобіографіями, щоденниками, мемуарами, спогадами й епістолярною спадщиною.

Основну інформацію щодо вироблення і розвитку наукових засад українознавства становить дослідницька спадщина його фундаторів, презентована третьою групою джерел. До них належать узагальнювальні дослідження, монографічні студії з окремих аспектів українознавства, наукові статті. Окремим різновидом джерельної бази є літературно-публіцистичні праці, що дають змогу глибше зрозуміти настрої та дух епохи. Використано енциклопедичні, довідково-бібліографічні видання та навчальна література. Цінним матеріалом для відтворення цілісної картини досліджуваної проблеми були джерела четвертої групи – матеріали періодичних видань кінця ХІХ–першої третини ХХ століття та сучасні публікації.

Поєднання і зіставлення відомостей з різних джерел дало змогу уникнути однобічного висвітлення й оцінювання подій, явищ, фактів та осіб; глибше зрозуміти внутрішні й зовнішні чинники при вивченні окресленої проблеми; визначити домінантні риси окремих періодів у становленні наукових засад українознавства.

Насамперед слід з’ясувати зародження українознавчих студій в університетах та наукових товариствах, взаємозв’язок розвитку українознавства, його наукових засад з новим етапом українського відродження і національно-визвольного руху, започаткованого творчістю Т. Шевченка, діяльністю кирило-мефодіївців, “Руської трійці”, громадівців і тарасівців в умовах “напівлюдського” існування українців у Російській та Австро-Угорській імперіях. Процес становлення українознавства у цей період базувався на дослідженнях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, І. Срезневського, М. Драгоманова, О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка та інших учених, які започаткували наукове осмислення українства й українського повсякдення. Студії науковців Київського, Харківського, Новоросійського, Львівського і Чернівецького університетів сприяли концептуальному оформленню українознавства як системи знань. Так, українознавчі розвідки у галузі філології та етнографії у Харківському університеті здійснював М. Халанський; історико-правове українознавство презентували у Харківському університеті М. Максимейко, а в Київському – М. Владимирський-Буданов, підтверджуючи цим самотність і самостійність української правової традиції. Одним із перших учених Новоросійського університету, котрий досліджував українську проблематику, був О. Маркевич, який започаткував у ньому

вивчення історії України у вигляді спецкурсів. Значну роль у становленні українознавства відіграли науковці Львівського та Чернівецького університетів, зокрема, Р. Кайндль, С. Смаль-Стоцький та ін. Окрім цього, діяльність наукових товариств при університетах, Київської археографічної комісії, Історичного товариства ім. Нестора Літописця, Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства, Одеського товариства історії та старожитностей указує на посилення українознавчої спрямованості досліджень, залучення до них нових джерел, методів і способів наукового пізнання.

На шляху становлення наукових засад українознавства знаковою стала постать В. Антоновича, творчого доробку видатного історика, його студії з історії, археології, джерелознавства, лекційні курси в Університеті св. Володимира, що склали основу цілісного знання про український народ. Наукова школа В. Антоновича та його наступників відіграла вагомий роль у становленні українознавства як науки, а найбільша заслуга мислителя у цьому аспекті творчості полягає в науковому обґрунтуванні його документалізму.

Інший учений, М. Драгоманов, збагатив українознавство новими історіософськими підходами, дослідницькими методами, а також західноєвропейським досвідом організації науки. Його українознавчі розвідки базуються на народоцентризмі і є національно спрямованими, що зумовлює сприйняття українського народу як окремої нації, яка "...покликана й мусить боротися за своє повне, культурне та політичне, національне визволення на нових демократичних засадах" [31].

Концептуальне значення мали тези науковця щодо майбутньої організації українського суспільства у формі "громад"; обґрунтування місця національно-естетичних і культурних цінностей українства у контексті європейської цивілізації, збереження національної мови. Серед чинників здобуття політичної волі українців головна роль, на думку М. Драгоманова, належала формуванню національної свідомості, міжнародній підтримці, тобто тим питанням, які посідали пріоритетне місце в українознавстві.

Концептуальному оформленню українознавства як синтезу знань про Україну та українців сприяла діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка – академічного осередку українознавства. Українознавчі дослідження цього періоду перебували на вищому шаблі розвитку завдяки концентрації наукових сил

у межах НТШ, комплексному підходу до їхньої організації, впровадженню нових методів наукового пізнання і створенню археографічної бази українознавчих студій. Магістральним напрямком роботи товариства став розвиток знань про український народ на засадах їхньої інтеграції та синтезу. Провідні члени – І. Франко, М. Грушевський, С. Томашівський, В. Гнатюк, Ф. Вовк та інші – розбудовували історичний, філологічний, антропологічний, етнографічний, правничий компоненти українознавства в контексті розвитку його теоретичних концепцій. Пріоритетну роль відіграв М. Грушевський у перетворенні товариства в "некороновану" академію, започаткуванні нового рівня наукового українознавства, заснуванні першої українознавчої наукової школи. Саме завдяки роботі членів НТШ і його лідера сформовано наукову лабораторію українознавства, закладено її підвалини.

М. Грушевський став фундатором теоретичних основ українознавчої науки, першим опрацював методологічні засади українознавства як науки, виокремив предмет і об'єкт дослідження, вважаючи народ героєм і рушієм історії. Наукове українознавство учений розумів як "...різні галузі науки, присвячені досліду і пізнанню українського народу і його території в сучасності і минулості" [32]. М. Грушевський обґрунтував вагомість поступу наукового українознавства, а також його складових – історії, етнографії, народознавства, мови, літератури, історіографії, започаткувавши з цією метою планомірну підготовку науковців-українознавців. Поява багатотомної "Історії України-Руси" (I том – 1898, наступні – 1899–1936 роки), підготовленої на базі розробленої автором принципово нової історичної схеми українського суспільно-політичного і культурного розвитку, стала "візитною картою" для української науки. Опрацьовані в ній підходи до наукових досліджень, до роботи з джерелами заклали фундамент українознавчих студій вихованців львівської наукової школи М. Кордуби, І. Крип'якевича, С. Томашівського, В. Герасимчука, І. Джиджори, І. Кривецького, О. Терлецького та ін. Таким чином львівська наукова школа носила загальноукраїнський характер, її традиції отримали подальший розвиток у київській школі М. Грушевського.

У цей період викристалізуються нові форми українознавчої діяльності, зокрема, заснування Археографічної комісії, створення музею, бібліотеки, бібліографічного бюро, фонду матеріальної допомоги молодим українознавцям, організація українознавчих курсів

тощо. При цьому не слід применшувати й значення творчого доробку І. Франка як мислителя, ученого і письменника, дослідника старого письменства і народної словесності, історії України та її літератури, етнографії, економіки, філософії, що збагатив наукову і духовну скарбницю українознавства. Праці І. Франка сприяли утвердженню самобутності українського народу і його культури в контексті світової та європейської цивілізацій, зумовивши вивчення національної історії в етнічній єдності, тяглості і самобутності. Система наукових поглядів дослідника сформувалася у процесі вивчення історії українського народу, його культури і духовності від найдавнішого періоду до сучасної йому доби. Учений впливав на розвиток етнографічного, філологічного компонентів українознавства, особливої уваги заслуговують його розвідки з динаміки кількісних і якісних змін у складі та структурі галицького населення, його соціально-економічного, культурного і духовного життя.

Якісні процеси, що відбулися у розвитку наукових засад українознавства, зумовлені змінами в суспільно-політичній та історіографічній ситуації. Вони асоціюються із діяльністю Українського наукового товариства в Києві – провідного центру українознавства, першої україномовної інституції Наддніпрянської України, що стала продовжувачем традицій наукових товариств і НТШ. Аналіз її форм, основними з яких були прилюдні та секційні засідання, робота комісій, опублікування результатів у “Записках Українського наукового товариства”, а згодом у часописі “Україна”, підтверджує, що українська інтелігенція, навіть за відсутності державної підтримки, розгорнула широкомасштабну українознавчу діяльність. Новим видом роботи товариства була організація публічних лекцій М. Грушевського, О. Левицького, В. Перетца, І. Стеценка та інших науковців з української історії, мови та літератури. Вагомим здобутком Українського наукового товариства було започаткування видання чотиритомної енциклопедії українознавства. Внесок УНТ у розбудову українознавчої науки простежується на основі дослідження творчості його членів – М. Грушевського, Б. Грінченка, А. Кримського, Ф. Вовка, П. Житецького, М. Василенка, В. Перетца, В. Петрова, І. Стеценка, Є. Тимченка, А. Лободи, О. Левицького, О. Грушевського, К. Михальчука, М. Сумцова, І. Каманіна, В. Модзалевського, О. Русова та ін.

Помітну роль у збагаченні форм українознавчої діяльності посіло Товариство “Просві-

та”, перший осередок котрого заснований у Галичині в 1868 році. Основними напрямками українознавчих науково-просвітніх заходів “Просвіти” були такі: видання україномовної навчальної літератури, щорічних альманахів “Зоря” і “Народний календар”, газет “Читальня”, “Письмо з “Просвіти””; організація у селах лекцій на українознавчу тематику; заснування, крім філій у містах і містечках, сільських читалень; збирання та публікування творів усної народної творчості, а також давнього українського письменства. З 1905 року створено центри просвітянського руху в Києві, Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Чернігові, Житомирі, Кам’янці-Подільському та інших містах України. Апробацією набутоків, окресленням перспектив загальноукраїнського просвітянського руху став Перший просвітньо-економічний конгрес, що відбувся у Львові в 1909 році і спрямував “Просвіту” на подальше посилення її ролі у напрямку поширення знань про Україну як чинника її національно-культурного відродження. Аналіз діяльності просвітянських осередків підтверджує їхню значущість у збиранні відомостей про Україну й українців, збереженні та популяризації цієї інформації серед населення, ініціюванні українознавчих проектів задля виховання національної свідомості українства.

Події Української революції зумовили легітимну і реальну підтримку українознавства, зафіксовану в офіційних документах урядів УНР, гетьманської Української держави, ЗУНР, що сприяло інституціоналізації українознавства. Розвиток українознавства тоді відбувався в контексті його становлення як навчальної дисципліни в освітніх ланках (цьому сприяло проведення учительських з’їздів, організація курсів українознавства тощо), а формування кадрових українознавців було предметом державної уваги. Українознавство у цей період набуло ознак суспільно визнаного явища, що зумовило кристалізацію його наукових засад. Науковому поступу сприяли активізація діяльності зі збирання, зосередження, опрацювання, збереження та публікації документальних та інших джерел з метою вивчення українського буття, створення архівно-бібліотечної інфраструктури, музеїв, відновлення часописів “Україна”, “Записок Українського наукового товариства”, “Літературно-наукового вісника”, опублікування нових підручників, науково-популярних видань тощо. Тогочасні українознавчі праці, в тому числі серія статей М. Грушевського за загальною назвою “На

порозі нової України”, мали концептуальне значення для українознавства. Науковці-українознавці взяли активну участь у виробленні стратегії державотворення, підготовці науково-освітніх проектів; саме державницькі концепції відображали праці Д. Дорошенка, С. Томашівського, О. Терлецького, І. Крип'якевича, Б. Крупницького, В. Липинського, М. Андруска та ін. Реалізація державотворчих і науково-освітніх проектів, опрацювання концептуальних засад українознавства простежується також крізь формат діяльності Д. Багалія, С. Єфремова, Д. Яворницького, І. Огієнка та ін. Зокрема, С. Єфремов першим уклав тематичний покажчик літератури для самоосвіти “Українознавство” (1920), в якому українознавство охарактеризовано як науку про рідний край [33], а його компонентами визначено історію, географію, етнографію, економіку, статистику, письменство та мистецтво.

На розбудову українознавства мали вплив такі чинники: а) розширення географії українознавчих осередків, що сприяло популяризації знань про Україну та українців; б) подолання труднощів, пов'язаних із кадровим забезпеченням, дефіцитом підручників і наукової літератури, недостатнім рівнем національної свідомості населення. Надзвичайно важливою у цьому націєкультурницькому векторі стала діяльність Української академії наук – координатора українознавчих досліджень як засобу цілеспрямованого розвитку національної науки, застосовуючи різні форми і напрямки українознавчої роботи УАН: збиранні та систематизації археографічного матеріалу; розробці теоретико-методологічних проблем; оприлюдненні україномовної літератури (монографій, дискурсів, українознавчо-біографічних студій, бібліографічних довідників, серійних видань); організації українознавчих осередків на місцях; проведенні наукових конгресів, конференцій тощо. У цьому контексті виокремлювалася діяльність різних українознавчих осередків: історичних установ М. Грушевського; кафедр історії українського народу (Д. Багалій); української мови (С. Смаль-Стоцький); кафедри української мови та письменства (В. Перетц); історії українського права (М. Василенко); Комісії з вивчення народного господарства України (К. Воблій); Комісії для видання пам'яток новітнього письменства; Комісії для дослідів над історією громадських течій в Україні (С. Єфремов); Інституту української наукової мови; Комісії історико-географічного словника української землі (О. Грушевський);

археографічної, краєзнавчої, правописної, етнографічної (А. Лобода), бібліографічної комісії; Українського наукового інституту книгознавства; Музею антропології та етнології; Всеукраїнського археологічного комітету (М. Біляшівський), Музичного-етнографічного кабінету (К. Квітка) та ін. Науковий потенціал українознавства матеріалізувався у системних археологічних, історичних, мистецтвознавчих, літературознавчих, мовознавчих, етнографічних, правничих та інших дослідженнях. У методологічному аспекті більшість дослідників поділяли схему і методологію М. Грушевського. Системність, цілісність дослідження українського повсякдення, вдосконалення методів і принципів наукового пізнання, утвердження українознавства як скарбниці та синтезу знань про Україну й українців, розширення географії українознавчих студій, кількісне зростання наукових українознавчих осередків стали важливими чинниками в оформленні наукових засад українознавства як потужної рушійної сили національного відродження.

Деформація змісту українознавчих досліджень та їхнє згортання в умовах тоталітаризму і масових репресій проходила за вкрай суперечливої політики радянського уряду. На основі джерельно підтверджених фактів доведено, що “українізація” (“коренізація”) по-сталінськи мала характер замаскованого маневру, спрямованого на радянізацію українського суспільства та послаблення національного руху спротиву більшовицькому режиму. Незважаючи на її заідеологізованість і суперечливість, на першому етапі вона сприяла розширенню сфери вживання української мови, розвитку національної освіти, науки і культури, долученню українців до політичного життя і державного управління. За інерцією доби Української революції, у процесі “українізації” було здійснено низку заходів щодо підтримки українознавчих досліджень і впровадження українознавства у систему освіти. Важливу роль у цих процесах відіграли українські націонал-комуністи, зокрема М. Скрипник.

Повернення з еміграції М. Грушевського, К. Грушевської, А. Ніковського та інших науковців, українознавчі студії Д. Багалія, М. Василенка, О. Гермайзе, О. Грушевського, В. Данилевича, І. Житецького, В. Романовського, М. Слабченка, Є. Тимченка, В. Харламповича, Д. Яворницького, долучення до досліджень молодшої генерації науковців сприяли поступу українознавства, формуванню його нових осередків, зосередженню зусиль у напрямку

опрацювання вузлових проблем історії та культури України, інтеграції історичних, етнографічних, правових, економічних, лінгвістичних знань про етногенез українського народу, самобутність його мови, традицій і звичаїв, про національно-визвольні змагання за незалежність і власну державність. Розширюється географія діяльності українознавчих установ – Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Ніжин, Чернігів та інші міста. Науковці ВУАН брали активну участь у реалізації українознавчих програм, зокрема установ, котрі очолював М. Грушевський, що дало змогу опрацювати нові методи пізнання, насамперед соціологічні, сформувані документальну базу українознавства, оприлюднити історичні джерела, поєднати науково-дослідницьку роботу з педагогічною та виховною. Наукова концепція українознавства передбачала органічну єдність і цілісність системи знань про Україну та українців, сприяння відродженню національних традицій не лише в УСРР, а й на західноукраїнських землях. Проте реалізації цієї концепції перешкодив сталінський режим одноособової влади.

Радянізація та ідеологізація українознавчих досліджень відбувалися через насильницькі способи, зокрема запровадження марксистської парадигми в суспільних науках та українознавстві, передусім як формаційна теорія, класовий підхід, більшовицька візія національного питання. Поряд із теоретико-методологічним наступом виокремлювався й організаційно-практичний – більшовицька влада здійснює тиск на Всеукраїнську академію наук та інші структури, підпорядковані наркомату освіти, створює Всеукраїнський інститут марксизму, кафедри лєнінізму, реформує кафедри історії України за марксистською періодизацією, змінює керівників установ. Українське “обличчя” марксистської історіографії найбільш яскраво виявилось у науковому доробку М. Яворського. Втручання у внутрішні справи наукових установ, проведення виборів до ВУАН та організація її діяльності під жорстким партійним контролем, перехід до тотальної ідеологізації всієї науки, розгортання кампанії з “викриття ворогів і шкідників на культурному і науковому фронті”, масових репресій проти вчених, насамперед українознавців, спричинило згортання українознавства.

Наступ більшовицького режиму мав поетапний характер як на окремих українознавців, так і на наукові установи загалом. З гучного судового процесу над українською елітою,

звинуваченою в належності до “підпільної контрреволюційної організації – Спілки визволення України (СВУ)”, розпочали масові репресії стосовно провідних українознавців, зокрема С. Єфремова, О. Гермайзе, М. Слабченка, А. Ніковського, а отже, проти “правого крила”, що уособлювало історичну секцію ВУАН, яку очолював М. Грушевський, наукових осередків Д. Багалія та О. Оглоблина, а також проти “лівого”, марксистського крила, репрезентованого М. Яворським. Найжорсткіший удар сталінізму був спрямований проти українознавчих установ і постатей, котрі мали найбільший вплив на національне відродження, насамперед проти М. Грушевського і його співробітників, звинувачених у керівництві контрреволюційною організацією “Український національний центр” і зв’язках з нею. Поряд з фізичним і моральним нищенням українознавців, оголошенням їх “прислужниками капіталізму”, “фашистами” та “націоналістами”, тотального характеру набула ідеологізація української науки, фальсифікація історії України, деформація поняття “українознавство”, його підміна народознавством, якому відводилася роль знаряддя у боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом”. Політика „українізації” була єдиним шансом для розвитку українознавства в умовах утвердження одноосібної влади, а її ліквідація спричинила деформацію змісту українознавчих досліджень. У результаті поширення тоталітаризму і здійснення масових репресій призвели до остаточного згортання українознавчих студій та їхньої заборони в УСРР.

Тому українознавство стало чинником легітимації українства у світовому просторі, зокрема в міжвоєнний період на території Західної України та в діаспорі. На західноукраїнських землях, окупованих Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною, сформувалася несприятлива ситуація для українознавчих досліджень, проте українознавці в діаспорі мали змогу повніше досліджувати ті проблеми, вивчення яких було заборонено в УСРР. Варто виокремити у цьому контексті внесок історика І. Крип’якевича, історика літератури М. Возняка, мовознавця І. Зілинського, археолога Я. Пастернака, економіста І. Вітановича, музикознавця Ф. Колесси, географа В. Кубійовича, правника В. Старосольського, філолога К. Студинського та інших науковців у скарбницю знань про Україну та українство. Проблематика “Записок НТШ”, нових книг і наукових збірників за умов згортання українознавчих

студій у радянській Україні підтверджувала те, що тривали дослідження на основі схем українського історичного процесу М. Грушевського, дедалі ширшого розмаху набули дискурси державницького спрямування під впливом наукового доробку Д. Дорошенка та В. Липинського. *Державницьку парадигму* українознавства утверджено у розвідках С. Томашівського, І. Крип'якевича, М. Кордуби, М. Чубатого та ін. Українознавчі предмети вивчалися у навчальних закладах, заснованих у Львові – Українська таємна політехнічна школа, Богословська академія, Український таємний університет та ін. Значну роль у поширенні знань про Україну та українців відігравали часопис “Літературно-науковий вісник”, газета “Діло”, періодичні видання та інша преса УНДО. Контакти з іноземними інституціями відбувалися шляхом обміну науковими працями, участі у наукових форумах, реалізації спільних науково-дослідних програм, публікування розвідок українських учених у зарубіжних виданнях і навпаки, що слугувало поступу українознавчої науки, легітимації українства у світовому просторі.

Головними важелями у розбудові наукових засад українознавства, поширення інформації про українство у світі стала діяльність осередків українознавства в еміграції. Особливою результативністю наукової діяльності виділявся доробок Д. Антоновича, В. Біднова, Н. Григоріва, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, Б. Круницького, З. Кузелі, В. Кубійовича, О. Колесси, Р. Лашенка, Б. Лепкого, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, Д. Оляничина, В. Старосольського, С. Смаль-Стоцького, М. Шаповала, С. Шелухіна, В. Щербаківського, Д. Чижевського, А. Яковліва та інших учених, що дало змогу вирішити проблеми етногенезу українців, націєтворення, державотворення, з'ясувати походження української мови, утвердити українське право як право самобутнього і самостійного народу, виокремити особливості й закономірності української ментальності та культури. Особистий досвід участі багатьох науковців у державотворенні доби Української революції уможливив об'єктивний аналіз національно-визвольних змагань й обґрунтування перспектив української справи. У дискурсах учених діаспори з різних галузей українознавства, які базувалися на матеріалах іноземних архівів і літератури, враховано надбання західно-європейської науки, що водночас сприяло формуванню цілісного знання про Україну та українців на основі модерної методології.

У розвитку українознавства цього періоду знакову роль відігравав Український вільний університет із українознавчої спрямованістю навчального процесу в ньому, лекційних курсів з української історіографії, історії України, історії українського права тощо. Українознавчою була діяльність Української господарської академії у Подєбрадах, Українського соціологічного інституту (Відень), котрий продовжив діяльність як Український інститут громадознавства (Прага), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага), а також Українського наукового інституту в Берліні (УНІ-Б) та Українського наукового інституту у Варшаві (УНІ-В). Саме українознавчі курси, наукові і науково-популярні видання, міжнародні конгреси та симпозиуми мали важливе значення для поширення знань про Україну, її легітимації у світовому інформаційному просторі.

На основі аналізу становлення і розвитку наукових засад українознавства сформуємо такі **висновки й узагальнення**:

1. Історіографічний аналіз опублікованих праць з історії українознавства, виявлена і сформована джерельна база дали змогу визначити три етапи цього історичного процесу – визрівання, становлення та розвиток його наукових засад. Перший з них пов'язаний із виокремленням у структурі науки українознавчого сегмента (90-ті роки XIX століття); другий – це концептуальне оформлення українознавства на засадах наукового синтезу та інтеграції знань (початок XX століття); третій – інституціалізація українознавства в період Української революції та відновлення національної державності України, його деформування і згортання українознавчих студій в умовах радянського тоталітаризму, діяльність українознавчих осередків на території Західної України та в діаспорі.

2. У 90-х роках XIX століття на тлі нового етапу українського національно-визвольного руху, інтелектуальних надбань Т. Шевченка, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, В. Антоновича, розвитку освіти, науки і культури у контексті провідних тенденцій європейської прогресивної думки визріли наукові засади українознавства. Їхнє формування і становлення пов'язані з діяльністю вчених Львівського, Харківського, Київського, Одеського та Чернівецького університетів, наукових товариств, що сприяли виведенню студій про Україну й українців на рівень наукових узагальнень і синтезу. Дослід-

ження вирізнялися ознаками комплексного характеру, базуючись на історичних, етнографічних, фольклорних, правових та інших джерелах.

3. Новий рівень наукового українознавства започаткувало Наукове товариство ім. Т. Шевченка як перша українознавча фундація академічного типу, в якій провідну роль відіграли І. Франко та М. Грушевський. Діяльність НТШ, наукової школи М. Грушевського у Львові стали переломним рубежем у розвитку українознавства, що сприяло організації процесу продукування знань про Україну й українство на основі інтеграції та синтезу як цілісної наукової системи.

4. Значна роль в утвердженні наукових засад українознавства як синтезу знань про Україну належала Українському науковому товариству, яке започаткував М. Грушевський у Києві. Наукові праці його членів (Ф. Вовка, В. Антоновича, Б. Грінченка, О. Грушевського, П. Житецького та ін.) збагатили українознавство ґрунтовними дослідженнями з різних його концентрів. Крім цього, товариство підготувало базу для створення Української академії наук.

5. Значний вплив на інституціоналізацію українознавства, новий рівень історіософського осмислення національного буття, виокремлення національно-державницьких устремлень українського народу здійснили державотворчі процеси доби Української революції. Рубіжне значення для розвитку наукового українознавства мало заснування в 1918 року Української академії наук, участь у її діяльності таких видатних учених, як Д. Багалій, В. Вернадський, М. Василенко, К. Воблій, М. Грушевський, С. Єфремов, А. Кримський, М. Слабченко, С. Смаль-Стоцький та інші, чий українознавчі студії охоплювали широке коло проблем українства, вирізнялися системністю і цілісністю. Поряд із багаточисленними якісними змінами з'явилися кількісні, що насамперед виявилось у розширенні географії українознавчих студій, появи нових освітніх та наукових центрів українознавчої думки на місцях.

6. Суперечливі наслідки для українознавства мала політика "українізації" як маневр для утвердження більшовицького режиму в Україні, впровадження в науку й освіту нової світоглядної монопарадигми – марксизму-ленінізму та партійно-класового трактування суспільного і національного розвитку. Проте розширення сфери вживання української мови, створення мережі національних навчаль-

них і культурних закладів, підготовка наукових кадрів, а також повернення з еміграції М. Грушевського, діяльність очолюваних ним українознавчих установ у структурі ВУАН сприяли впровадженню наукових засад, нових дослідницьких методів в українознавство, формуванню знань про Україну та українців на основі системних історичних, етнографічних, філологічних, географічних, правничих, економічних, культурологічних, археографічних та інших досліджень.

7. Нищівні наслідки для всіх ланок українознавства, зокрема історії, філології, мовознавства, археології, етнографії, антропології та правознавства, мали адміністративно-ідеологічні й репресивні заходи тоталітарного режиму, здійснювані в УСРР з кінця 1920-х і впродовж 1930-х років. Шляхом "чисток", кривавих репресій, голодомору, кампаній боротьби з "українським буржуазним націоналізмом" утверджувалося так зване марксистське трактування українського буття, нівелювалися його національні цінності й особливості, було розгромлено наукову школу М. Грушевського, засуджено його наукову схему, заборонено саме поняття "українознавство".

8. Збереженню традицій українознавства сприяли еміграція частини дослідників за межі України, діяльність українознавчих осередків на західноукраїнських землях, а також в Австрії, Польщі, Чехо-Словаччині, Німеччині та інших державах, створення в них українських навчальних і наукових установ, культурно-освітніх товариств. Наукові праці Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, О. Колесси, Б. Крупницького, Р. Лаценка, Б. Лепкого, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, В. Старосольського, В. Щербаківського, А. Яковліва та інших учених здійснили значний поступ у збереженні, примноженні та поширенні наукової інформації про Україну за кордоном, стали важливим чинником легітимації українства у світовому часопросторі.

Пропозиції та рекомендації, що виголошуються нижче, спрямовані на подальше утвердження українознавства як науки, навчальної дисципліни і філософії державної політики:

- українознавство потребує належної підтримки як осердя стратегії Української держави;
- вивчення історії розвитку українознавства, освоєння його надбань дає змогу убезпечити суспільство від самоізоляції, відгородження від національних традицій і світової цивілізації;

– популяризація українознавства як науки самопізнання, носія національної ідеї та філософії прогресивного мислення має важливе значення для консолідації суспільства, утвердження української ідентичності, що є значимим з огляду на історико-регіональні та ментальні особливості українців, які штучно підтримуються, успадковані від минулого стереотипи, сепаратистські збочення;

– нагромаджений у досліджуваний період досвід організації українознавчої науки, її світоглядні цінності та концептуальні ідеї – це позитивний приклад для сучасників, які спроможні на найвищому рівні здійснювати національно-патріотичне виховання молоді, починаючи із висхідних освітньо-виховних ланок;

– українознавчий підхід має стати методологічною основою опрацювання державної концепції національної освіти, складання навчальних програм, а подальшому розвитку українознавства як науки сприятиме чітка система підготовки науково-педагогічних кадрів, оновлення навчальних підручників і посібників, публікація термінологічних і понятійних довідників, створення сучасної енциклопедії українознавства;

– апелювання українознавства до складових українського повсякдення – держави, мови, етнографії, фольклору, права, культури – стимулюватиме інтерес громадськості до пізнання національних традицій, звичаїв, обрядів, народного мистецтва, забезпечуватиме повноцінне функціонування української мови, що має стати внутрішньою потребою населення, а відтак сприятиме розвитку національних меншин, які проживають в Україні;

– українознавство – це не лише наука для науки, а й реальність повсякденного суспільного життя, воно природно сприяє розвитку українознавчої спрямованості інших галузей знань, насамперед прикладних, різних інститутів суспільно-політичного та економічного життя соціуму, в тому числі й забезпечує вироблення національної концепції Збройних сил України.

1. Сумцов М. Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – Т. 36, 37, 39.

2. Грушевський М. До 50-річчя Київської археографічної комісії // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. – 1894. – Т. 1. – С. 212–228.

3. Вовк Ф. Від редакції (Дещо про теперішній стан і завдання української етнології // Матеріали українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – С. V–XIX.

4. Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–16.

5. Грушевський М. Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91.

6. Дорошенко В. Український науковий рух у 1913 році // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 99–111.

7. Гермайзе О. Десятиліття Жовтневої революції і українська наука // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. III–VIII.

8. Гермайзе О. Праці Київського наукового товариства // Україна. – 1929. – Січень-лютий. – С. 3–49.

9. Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917–1927 // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XVI. – С. 273–280;

10. Ветухов О. Віхи на шляху від старої статичної етнографії до сучасної динамічної етнології та краєзнавства // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. – Ч. VII. Етнологіко-краєзнавча секція. – Харків: ДВУ, 1927. – Вип. 1. – С. 1–39.

11. Дорошенко Д. Огляд української історіографії: Державна школа: Історія, Політологія, Право. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с.

12. Оглоблин О. Українська історіографія (1917–1956): Перекл. з англ. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка та ін. – К., 2003. – 251 с.

13. Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Укр. істор. тов-во, Фондація ім. О. Ольжича та ін. – Київ–Львів–Нью-Йорк–Торонто, 1998. – С. 16–17.

14. Борисенко В. Українська етнологія: Навч. посіб. / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.; Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.

15. Борисенко В. Історичні засади українознавства. – К.: Рада, 2007. – 381 с.

16. Кононенко П. Українознавство: Підр. для вищих навч. закл. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.

17. Токар Л. Об'єкт і предмет українознавства // Науковий вісник Українського історичного клубу. – 2004. – Т. X. – С. 141–145.

18. Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – 652 с.

19. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX ст. – перша третина XX ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 550 с.

20. Гомотюк О. Українознавчі студії І. Я. Франка // Українознавство. – 2003. – Число 2–3. – С. 211–217.

21. Гомотюк О. Українознавчі погляди Лесі Українки // Українознавство. – 2004. – Число 1–2. – С. 273–276.

22. Гомотюк О. М. Грушевський – фундатор наукового українознавства // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. Пінчук. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – Вип. 16: Михайло Максимович і українська історична наука (М-ли. круглого столу, провед. в Ін-ті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народж. М. О. Максимовича). – С. 288–312.

23. Гомотюк О. Повернення діячів еміграції як чинник піднесення науковості українознавства (середина 1920-х – поч. 1930-х рр.) // Українознавство.

– 2006. – № 1. – С. 66–72.

24. Гомотюк О. Утворення Академії наук як координатора українознавчих досліджень // Сторінки історії. Зб. наук. пр. / Відп. ред. Н. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2006. – Вип. 22. – С. 63–75.

25. Гомотюк О. Українознавство як світоглядний чинник утвердження соборності України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – Т. XIV. – С. 135–151.

26. Гомотюк О. Методологічні аспекти дослідження становлення наукових засад українознавства (90-ті рр. ХІХ – перша третина ХХ ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України: На пошану професора Я. С. Калакури / За заг. ред. П. Кононенка. – К.: Рада, 2007. – Т. XVI. – С. 53–67.

27. Гомотюк О. Громадянське суспільство очима М. Драгоманова // Українознавство у розбудові громадянського суспільства. Зб. наук. пр. Науково-дослід. ін-ту українознавства МОН України. – К.: Міленіум, 2004. – Т. III. – С. 310–318.

28. Гомотюк О. Ідеї української державності в українознавчих дослідженнях української діаспори міжвоєнного періоду // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті. Зб. допов. – Львів: Сполом, 2006. – С. 128–136.

29. Гомотюк О. Українознавча діяльність Богдана Лепкого як чинник легітимації українства у європейському інтелектуальному просторі // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: М-ли міжнар. наук. конф. (Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р.) / За ред. М. Ткачука, Н. Білик. – Тернопіль: Рада, 2007. – С. 284–290.

30. Гомотюк О. Здобутки міжвоєнного українознавства на теренах Західної України // Мандрівець. – 2006. – № 4. – С. 47–55.

31. Драгоманов М. Єго юбилей, смерть, автобіографія і список творів / Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1895. – С. 91.

32. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Гол. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1897). – С. 458–485.

33. Єфремов С. Українознавство. Показчик найнеобхіднішої для самоосвіти літератури. – К., 1920. – 120 с.

АНОТАЦІЯ

Гомотюк Оксана Євгенівна.

Злеті, падіння й розвій українознавства: історичні уроки.

У статті досліджено процес визрівання, становлення і розвитку наукових засад українознавства у 90-ті роки ХІХ – першій третині ХХ століття. Основний сегмент розвідки становить аналіз концептуальних досліджень фундаторів українознавства, які сприяли науковій систематизації знань про Україну та українців і зробили вагомий внесок в опрацювання його теоретичних і методологічних основ. З'ясовано процес формування парадигми українознавчої думки, простежено роль наукових осередків та інституцій, їхніх друкованих

органів як на території України, так й української діаспори. Проаналізовано вплив національно-визвольних змагань і українського державотворення 1917–1920 років на інституціоналізацію українознавства як науки і навчальної дисципліни, причини та наслідки згорання українознавчих студій в умовах радянського тоталітаризму.

У центрі дослідження – провідні тенденції утвердження українознавства як інтегративної системи і синтезу знань про Україну й українців, як способу вираження історичної місії українства. На основі дослідження обґрунтовано феномен українознавства, його зростаючу роль на сучасному етапі розвитку і трансформації українського суспільства на засадах національної ідеї, демократії та права.

АННОТАЦІЯ

Гомотюк Оксана Євгенівна.

Взльєты, падения и развитие украиноведения: исторические уроки.

В статье исследован процесс вызревания, становления и развития научных основ украиноведения в 90-е годы ХІХ – первой трети ХХ века. На базе широкого круга источников – архивных документов, рукописных и опубликованных трудов украинских ученых – впервые проанализирован генезис украиноведения как целостного синтетического знания об Украине и украинцах, выделены ведущие тенденции и наиболее характерные особенности трех периодов его развития. Первый – посвящен становлению научного украиноведения и связан с деятельностью университетских центров в Харькове, Киеве, Одессе, Львове, Черновцах, Киевской археографической комиссии, Исторического общества Нестора Летописца, Одесского общества истории и древностей, Харьковского историко-филологического общества, Львовского исторического общества, историко-филологических обществ при университетах в других городах. Они положили начало научно-академическим формам украиноведческих исследований, вывели их на уровень синтеза, аккумулировали археографическую базу для дальнейших изучений украинского народа. Рассматривается роль наследия М. Максимовича, М. Костомарова, П. Кулиша, М. Драгоманова, И. Франко, В. Антоновича и других ученых в обосновании идеи самостоятельности украинского народа, самобытности его языка, истории и культуры.

Второй этап связан с деятельностью Научного общества имени Т. Шевченко во Львове – первой научной организацией академического типа, с концептуальным оформлением украиноведения на основе синтеза и интеграции знаний. Главную роль в развитии научного украиноведения сыграл М. Грушевский, возглавивший НТШ и основавший Украинское научное общество в Киеве. Его заслуга состоит в определении предмета украиноведения, обосновании его историсофской основы как целостной системы знаний, разработке новой схемы украинского исторического процесса, принципов и методов украиноведческих исследований.

Начало третьему этапу (1917–1930-е годы) положила Украинская революция и возобновление украинской государственности, а также основание Всеукраинской

академії наук. Українознавство отримало офіційний статус науки і учебної дисципліни. Показано вклад в розвиток українознавства М. Грушевського, Н. Василенко, Д. Багалія, А. Крымського, А. Лободы, С. Ефремова і др. Насадження тоталітарного режиму, марксистської парадигми і партійно-класового підходу в науці, свертывание політики українізації привело до деформації і ідеологізації, припиненню українознавчих досліджень в УРСР. Ведучі центри залишалися лише в Західній Україні і діаспорі, які продовжили традиції розвитку наукового українознавства. Розкрито роль Д. Дорошенка, В. Липинського, Н. Григор'єва, І. Крип'якевича, В. Старосольського, С. Томашивського, І. Огієнка, Д. Чижевського, А. Яковлива, Н. Шаповала і інших учених в розвитку наукового українознавства за кордоном.

На основі проведеного аналізу зроблено висновки і рекомендації для майбутніх досліджень і утвердження українознавства як науки і учебної дисципліни, а також як філософії державної політики.

SUMMARIES

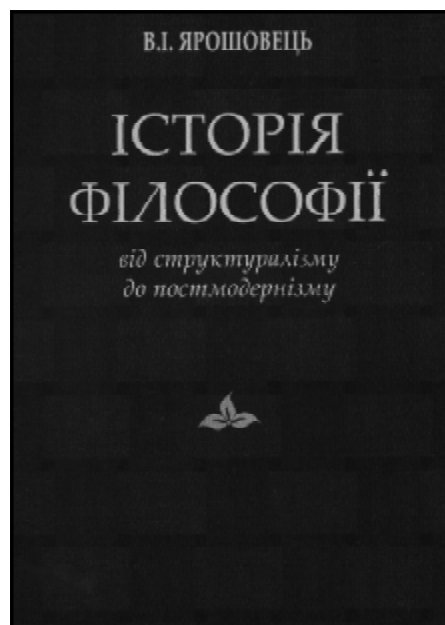
Homotiuk Oksana.

Rise, Fall and Development of Ukraine Studying: Lessons of History.

The article is dedicated to the history problem of establishing and confirmation the scientific grounds of science about Ukraine and about Ukrainians in 90 years of the 19th century and in the one third of the 20th century. The considerable part of work is the analysis of conceptionable researches of Ukrainian history, culture and ethnography founders who favoured to the scientific substantiations of knowledges about Ukraine and about Ukrainians as distinctive, separate, independent and united nation and has an important positive influence on the society. The contribution of the leading Ukrainian ethnographers is looked into forming the paradigm of Ukrainian ethnographical option and the role of the scientific centres and institutions are retraced and their printed parts not only on the territory of continental Ukraine but in the Ukrainian Diaspora. The causes and results of folding the Ukrainian ethnographical studios are analyzed in the Soviet Ukraine too. The way of confirming the Ukrainian ethnography as integrative system, as knowledges synthesis about Ukraine and about Ukrainians as the way of expressing the Ukrainian historic mission are in the centre of the author's vision. The conclusions are made on the base of researching the scale and intensity of the science substantiating the Ukrainian phenomenon adequated to the modern stage of the society and national science development.

Надійшла до редакції 08.09.2009.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Ярошовець В.І.

Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму: підручник / В. І. Ярошовець. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. - 263с.

Розглядаються проблеми історії та методології історико-філософської науки, пропонується оригінальний підхід їх розв'язання, який корелюється із традиційними, сучасними та постсучасними способами і результатами філософувань. Творчо подається сучасний період в історії філософської думки, репрезентований викладенням основних філософських проблем, розкриваються тенденції становлення розмаїття напрямів, течій, шкіл, досліджуються зміст та сутність філософських учень сьогодення.

Для студентів вищих навчальних закладів.